

תורת עזרא הסופר ותקנותיו - מליבה של האומה

ראש הישיבה הרב יעקב יזיד שליט"א

ראשי הפרקים

- א. עזרא הסופר ומשה רבינו
- ב. תורת עזרא - החידוש והפלפול
- ג. מנהיגות של אהבה
- ד. עזרא נוגע בספר התורה
- ה. תקנות עזרא - האם ולשם מה נדרשו?
- ו. טהרת האומה ותקנתה
- ז. סיכום

א. עזרא הסופר ומשה רבינו

תקופת עזרא - תחילת הבית השני, כאשר מרבית ישראל נשארים בגלות בבבל, ומיעוטם - ולא בהכרח המיוחסים שבהם - עולים לארץ, כאשר הפסוקים מתארים את חלק מהעולים כמי ש"לא יכלו להגיד בית אבותם וזרעם אם מישראל הם" [עזרא א' נ"ט¹], והחטא שנעשה בגלותם גורם שלא ייעשה להם נס כפי שהיה ראוי שיעשה עימם², דווקא בתקופה מורכבת זו, מתחדשת בישראל תורה במדרגה מיוחדת.

¹ להרחבת ביאור סוגי העולים מבבל עיין בגמרא בקידושין ס"ט: - ע'; ; עוד בעניין זה - כוזרי מאמר שני אות כ"ד.

² ברכות ד'. "ראויים היו ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושוע בן נון אלא שגרם החטא". וברש"י: "אלא שגרם החטא ולא הלכו אלא ברשות כורש...".

בראש ההנהגה בישראל – ההנהגה הרוחנית – עומד עזרא המיוחס בפסוקים לפנתס בן אלעזר בן אהרון הכהן³, עזרא שדבריו מופיעים בנביאים ובכתובים: הוא הנביא מלאכי⁴, והוא הכותב את ספרו וספר דברי הימים⁵.

הפסוקים עצמם מתארים אותו, ואת מדרגתו הרוחנית:

"הוא עזרא עלה מבבל והוא סופר מהיר בתורת משה אשר נתן ה' אלוהי ישראל... כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ה' ולעשות וללמד בישראל חוק ומשפט... לעזרא הכהן הסופר סופר דברי מצות ה' וחוקיו על ישראל" [עזרא ז', פסוקים ו', י' - י"א].

קודם שנסתדל לעמוד על משמעות התואר "סופר" הנזכר בעזרא פעמים רבות, יש להתבונן בדמותו הייחודית של מי שהכין לבבו⁶ לדרוש את ה', שדרש וחקר בענינה של תורה בעצמו, ומתוך כך פעל - שאין המדרש עיקר - ולא רק בתחום הפרטי אלא - "ללמד בישראל חוק ומשפט"⁷.

חז"ל מפליגים בשבחו, ומשווים אותו עם משה רבינו, ואת פעולתו התורנית עם זו של אבי הנביאים, על אף השוני הגדול בין התקופות, ועל אף ייחודו הבלעדי של משה רבינו:

³ עזרא ז' א', ובמגילה ט"ו.

⁴ "יתניא אמר רבי יהושע בן קרחה מלאכי זה עזרא, וחכמים אומרים מלאכי שמו, אמר רב נחמן מסתברא כמאן דאמר מלאכי זה עזרא... [מגילה ט"ו].

⁵ "עזרא כתב ספרו ויחס של דברי הימים עד לוי" [בבא בתרא ט"ו.], ועיין סנהדרין ס"ג: שם הגמרא דנה מדוע לא נקרא הספר על שם נחמיה - אע"פ שרוב הדברים גם הכתובים בספר עזרא, נחמיה אמרם.

⁶ הביטוי "הכין לבבו לדרוש את תורת ה'" הנזכר כאן מופיע בצורה דומה גם לגבי חזקיה מלך יהודה "כל לבבו הכין לדרוש האלוהים" [דברי הימים ב' ל' י"ט], ובצורה הפוכה אצל רחבעם מלך יהודה "ויעש הרע כי לא הכין ליבו לדרוש את ה'" [דברי הימים ב' י"ב י"ד].

⁷ כפירושו של המלבי"ם לפסוקינו.

"תניא ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו לישראל אילמלא קדמו משה :

במשה הוא אומר : ומשה עלה אל האלוהים

בעזרא הוא אומר : הוא עזרא עלה מבבל

מה עליה האמור כאן תורה אף עליה האמור להלן תורה.

במשה הוא אומר : ואותי ציוה ה' בעת ההיא ללמד אתכם חוקים ומשפטים,

בעזרא הוא אומר : כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ה' ולעשות וללמד בישראל חוק ומשפט" [סנהדרין כ"א :].

דברי הגמרא צריכים התבוננות : כיצד יש להבין את הביטוי : "ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו" – האם ייתכן שיש עוד מישהו חוץ ממשה שיכולה היתה תורה להינתן על ידו? האם כוונת חז"ל לומר שמדרגת משה ומדרגת עזרא שווים?

ועוד יש להתבונן בהסבר הגמרא, לא ניתנה תורה על ידי עזרא מפני ש"משה קדמו"⁸ – האם העובדה שמשה קדם לעזרא, זהו רק עניין טכני, סדר כרונולוגי הוא שמשה קדם לעזרא, ולכאורה היה ניתן גם באופן אחר?

אולם טרם ננסה להתמודד עם קשיים אלה, נאמר : הגמרא בוודאי משמיעה לנו כאן את מעלתו של עזרא הסופר, ואת מדרגתו המשווה כאן לכאורה עם מדרגת מי ש"לא קם כמותו בישראל"⁹.

⁸ בירושלמי מגילה [פ"א ה"ט בתחילת הדברים שם] מובאת גירסא שונה : "ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו אלא שקדמו דוד משה" ובקרוב העדה שם : "שהיה דוד דעה ושישים ריבוא מישראל" ובוזה מוחרפת השאלה. ויעויין בשיחות הרצ"ה בעריכת הרב אבינר שליטי"א, פרשת בהעלותך סידרה ב' תש"ג בהפטרה הערה 5 שם.

⁹ כעין זה אנו מוצאים גם ביחס שבין עזרא הכהן לאהרון הכהן, חז"ל לומדים את הפסוקים בעזרא (ז' א'-ה') לגבי ייחוסו של עזרא עד אהרון הכהן ולומדים מכך : "הוא עזרא עלה מבבל – אלא אילו היה אהרון קיים היה עזרא גדול ממנו בשעתו" (קהלת רבה א' ד'), אמנם לכאורה הכוונה היא שעזרא בשעתו גדול מכולם, אך בבאור מתנות כהונה

מצאנו השוואות נוספות בין תקופת משה והנהגתו ובין תקופת עזרא והנהגתו:

בניסיון להסביר פסוק קשה ביחזקאל, אשר לפי אחת השיטות בגמרא רק אליהו יפרש אותו, מסבירה הגמרא:

"רב אשי אמר: מילואים הקריבו בימי עזרא כדרך שהקריבו בימי משה" [מנחות מ"ה ע"א]¹⁰

בביטוייה, הגמרא לא רק מגדירה מתי הקריבו, ובאיזה אופן, אלא מקישה את ימי עזרא לימי משה.

מעבר לכך מצאנו בדברי חכמים השוואה בין תקנת משה לתקנת עזרא, ובהקדמה לתקנות עזרא מביאה הגמרא בירושלמי את תקנת משה:

"משה התקין את ישראל שיהו קורין בתורה בשבתות ובימים טובים ובראשי חודשים ובחולו של מועד, שנאמר: "וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל" עזרא התקין לישראל שיהו קורין בתורה בשני ובחמישי ובשבת במנחה" [ירושלמי למגילה פרק ד' הלכה א']

תקנת עזרא עולה מתוך תקנת משה, משה תיקן קריאת התורה בכמה ימים מיוחדים בשנה ועזרא הוסיף על תקנה זו עוד כמה ימים¹¹, משה התקין ועזרא התקין.

לקהלת רבה א' ד' כתב "דייק מדכתיב הוא עזרא אחר אהרון הראש לומר שהוא עלה אף על אהרון".

¹⁰ גם הפסוקים המתארים את חנוכת המקדש בימי עזרא מזכירים את משה: "והקימו כהניא בפלגותהון ולויא במחלקותהון על עיבידת אלהא די בירושלם ככתב ספר משה" [עזרא ו' י"ח].

¹¹ מצאנו גם שעזרא כיוון את קריאת התורה המותקנת לישראל על ידי משה: "עזרא תיקן להם לישראל שיהו קורין קללות שבתורת כהנים קודם עצרת ושבת שנה תורה קודם ראש השנה" [מגילה ל"א], וכן להלכה ברמב"ם פ"ג מהלכות תפילה ה"א].

ולא מקרה הוא, שמלאכי הוא עזרא¹², החותם את ספרי הנביאים, מסיים את ספרו בקריאה לזירוזם של ישראל לשמירת תורת משה:

"זכרו תורת משה עבדי אשר ציויתי אותו בחורב על כל ישראל חוקים ומשפטים" [מלאכי ג' כ"ב]

עזרא שמשה קדמו אך ראוי היה שתורת משה תינתן על ידו, מזרז את ישראל בסוף נבואתו על שמירת תורת משה.

ראינו מתוך המקורות שחכמים משווים את עזרא ודורו עם משה ודורו, וישנם לכך גם מקורות נוספים¹³, ובודאי ניתן ללמוד מכך על מדרגתו המיוחדת של עזרא, אך השוואה זו צריכה עיון:

דור דעה, תקופת משה רבינו היא תקופת הזוהר הרוחני של ישראל, כאשר ההשגחה האלוקית מורגשת, ניסים גלויים, מן ובאר, עמוד ענן ועמוד אש מלווים את ישראל כל הזמן. לעומתו דורו של עזרא, כשרוב ישראל בגלות, ו"לא הוה שריא שכינה במקדש שני", וה"סולת הנקיה"¹⁴ נשאר דווקא בבבל, מה המקום להשוות תקופה זו ומנהיגיה עם תקופת ההדר של המדבר ומנהיגיו?

השוני המהותי בין התקופות בולט, אך חז"ל דווקא השוו ביניהם, מהי משמעות החיבור בין הדורות והמנהיגים, ומה ניתן ללמוד מכך לגבי תקופות אחרות?¹⁵

¹² מגילה ט"ו ע"א.

¹³ יעויין לדוגמא בגמרא בגיטין [נ"ט]. - "מימות משה ועד רבי... והא הוי עזרא". ויעויין בהקדמת הרמב"ם ל"יד החזקה" [ד"ה אמר הרב] - "והיא תורה שבעל פה מקובלים מפלוני ומפלוני עד עזרא עד משה רבנו".

¹⁴ קידושין ט"ט:

¹⁵ מעבר להשוואה שמצאנו בין משה ודורו ובין עזרא ודורו, ישנה השוואה רחבה בין עזרא ודורו ובין יהושע ודורו, תחילת ההשוואה מופיעה כבר בפסוקים: "ויעשו כל הקהל השבים מן השבי סוכות וישבו בסוכות, כי לא עשו מימי ישוע בן נון כן בני ישראל עד היום ההוא" [נחמיה ח' י"ז]. וגם חז"ל הרבו להשוות בין הדורות: "ראויים היו ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושע בן נון אלא שגרם החטא" [ברכות ד.]; "מקיש ביאתם בימי עזרא לביאתם בימי יהושע" [ערכין ל"ב]: ועוד.

ב. תורת עזרא - החידוש והפלפול

כבר הזכרנו שתוארו הרוחני של עזרא הוא "עזרא הסופר", כך מכונה עזרא כבר בפסוקים הראשונים המתארים אותו בכתוב:

"הוא עזרא עלה מבבל והוא סופר מהיר בתורת משה אשר נתן ה' אלוקי ישראל... וזה פרשגן הנשתון אשר נתן המלך ארתחשסתא לעזרא הכהן הסופר סופר דברי מצות ה' וחוקיו על ישראל... ארתחשסתא מלך מלכיא לעזרא כהנא ספר דתא די אלה שמיא"
[עזרא ז' פסוקים ו', י"א - י"ב]¹⁶

מהי משמעות התואר סופר? מדוע לא נקרא חכם, או הסתפק בתואר כהן לשם ה', במה מתייחד תואר הסופר, ומדוע זכה עזרא בתואר זה?¹⁷ על דרך הפשט: "סופר רצונו לומר חכם, ובדרז"ל סופר מברך ובור יוצא [ברכות מ"ה]:"¹⁸ אך נראה שלא ניתן להסתפק בזה, שהרי עזרא לא רק סופר אלא סופר מהיר¹⁹, ועוד העיר הנצי"ב: "והנה אם היה כתוב סופר מצות ה' הייתי מפרש מונה תרי"ג מצות שיש בזה חכמה גדולה²⁰, אבל לשון "סופר דברי מצות ה'..." כלומר כבר מלשון הפסוקים אנו למדים שיש משמעות נוספת לביטוי סופר.

אולם השוואה זו מובנת יותר, שהרי בשני הדורות נכנסים מחדש לארץ ישראל ויש מקום להשוואה, אולם מה המקום ההשוואה לתקופת משה?

¹⁶ תרגום: "ארתחשסתא מלך המלכים לעזרא הכהן סופר הדת של אלוקי השמים" עפ"י דעת מקרא.

¹⁷ מצאנו תואר זה אצל שרי שלמה המלך [מלכים א' ד' ג'] – "אליחורף ואחיה בני שישא סופרים", ובירמיה "לשכת הסופר", "ואלישמע הסופר" [ירמיה ל"ו י"ב], ועוד. אולם מיוחד הוא הביטוי כלפי עזרא שאיננו ביחס למלך אלא ביחס למצוות, ונקרא סופר מהיר.

¹⁸ מצודת ציון שם, ובדעת מקרא משווה לדברי הימים א' כ"ז ל"ב "ויהונתן דוד דויד יועץ איש מבין וסופר הוא... ויכן בירושלמי חגיגה פ"ד ה"ז.

¹⁹ ועין מצודות שם בפירוש הביטוי מהיר, וצ"ב.

²⁰ ראה בספר העיקרים מאמר שלישי פכ"ב.

"אמר ר' אבהו: כתיב - משפחות סופרים יושבי יעבץ [דברי הימים א' ב', נ"ה]²¹. מה ת"ל סופרים? אלא שעשו את הדבר ספורות ספורות, חמישה לא יתרומו תרומה, ה' דברים חייבים בחלה, חמש עשרה נשים פוטרות צרותיהן... אמר רבי אליעזר: כתיב - לעזרא הכהן הסופר. מה ת"ל סופר? אלא כשם שהיה סופר בדברי תורה כך היה סופר בדברי חכמים. [ירושלמי שקלים פרק ה' הלכה א']²²

המספר הוא הסיכום של ההלכות הנלמדות בתורה או בדברי חכמים, אך מהי החכמה שבמספר? האם מדובר רק בספירה טכנית של דברים נלמדים וידועים? האם זו רק מלאכה ולא חכמה? מהו אם כן השבח שמשבח הכתוב את משפחות הסופרים ואת עזרא?

הנצי"ב מלמד אותנו את העיקרון שבתורת עזרא:

"ויותר משמע לשון סופר דברי מצוות ה' כדאיתא בקידושין ד"ל, שהיה מונה אותיות בכל מצוה לדרוש על כל יתור וחסר הלכות חדשות, והיינו דברי מצוות ה' - הדיבור שבמצוות ה'. ואמר עוד וחוקיו - ע"י קאי וחוקיו על עזרא שהיה מחקק ומחדש הלכות לכל ישראל היאך לעשות כן²³... והיא עיקר פלפולה של תורה" [קדמת העמק שאלה ח"ג אות ח', הרחב דבר דברים א' ג', דבר העמק על עזרא כאן].

²¹ ויעויין בהבדל בין הכתיב בפסוק לפנינו ובין הכתיב המופיע בירושלמי.

²² יעויין בבבלי קידושין ל' ע"א "לפיכך נקראו ראשונים סופרים שהיו סופרים כל האותיות שבתורה, שהיו אומרים וא"ו דגחון חציין של אותיות...". ושם מובא ברש"י [ד"ה נקראו] הפסוק הנזכר בדברי הימים, והתוס' [שם ד"ה נקראו] מביא את דברי הירושלמי בדרשת הפסוק.

²³ ואולי זו גם כוונת המלבי"ם בפירושו לעזרא [ז' י"א]: "מפרש מדוע נקרא סופר, לא מפני מלאכת ספרות לפרנסתו, רק שהיה סופר ומונה דברי מצוות ה', שספר אותיות התורה ועשה סייג למסורה, וכן גדר גדרים בהעתקת יתר כתבי הקודש לנקותם מכל סיג, וגם ספר דברי תורה שבעל פה המסורה שזה נכלל במילת חוקים הנ"ל".

למדנו בדברי הנצי"ב שהכוונה במושג "סופר", אינה לעניין טכני, ולא התכוונו חכמים לבעלי אסופות בלבד. סופר הוא היודע לדקדק בכל פרט, לרדת לשורשו ולמהותו, להבין את המשמעות הייחודית לכל קוץ וקוץ שבספר התורה ובדברי חכמים. חכמים נקראו סופרים מפני שהם יודעים לעמוד על כל הנקודות הטמונות וחבויות בגנזי התורה, לתת משמעות פנימית לכל פרט וממילא לחדש בה בתורה, ולהתחדש מתוכה. מתוך שעומדים על פרטי התורה, ומתוך שיודעים לדרוש אותה, ממילא מתחדשות הלכות, ונספרות בה.

ובזה מסביר הנצי"ב גם את ההשוואה שעושים חז"ל בין משה רבינו לעזרא שהבאנו לעיל:

"ואין הכוונה עיקר נתינת הלוחות ותורה שבכתב, דלזה בודאי היה משה מיוחד באשר לא קם כמוהו נביא בישראל, אלא דרך הפלפל היינו חוקים ומשפטים..." [הרחב דבר לדברים א' ה' מובא בדבר העמק כאן]

יחודו של עזרא בכוחו - מתוך התבוננות פנימה, בספירת דברי התורה וחכמים - להוציא דבר מדבר. לחקוק היינו לחפור, ולשאוב ממעמקי התורה את ההלכות המתחדשות.

משה מלמד אותנו את התורה שבכתב ועזרא חושף בפנינו את התורה שבעל פה מתוך תורה שבכתב²⁴, כלומר את היכולת לדרוש, לפלפל, לגלות את המכוסה ולהנהיג את ישראל מתוכה.

זאת נתינה מחודשת של תורה, כעין נתינתה בסיני, ואף על פי שכוח זה קיים ודאי בישראל עוד קודם עזרא, הרי שתקופת הבית השני, שעזרא

²⁴ כיוון אחר לכאורה, אנו מוצאים בדברי רבי צדוק הכהן מלובלין שכתב [תקנת השבין אות ה']: "אלא שעזרא עיקר מה שיסד היה תורה שבכתב, ע"כ אמר שתינתן תורה", אולם מתוך עיון בהמשך דבריו, נראה שלא חלק על הנצי"ב הנ"ל.

עומד ביסודה, היא המפתחת את הדרך הזאת שבתורה, ומכאן ואילך זוהי השיטה והצורה העיקרית שבהופעת התורה בישראל²⁵.
 ערב יציאתם לגלות הארוכה, בתקופת המעבר של בית שני מתחדשת ומתחזקת תורה זו של היכולת להוציא דבר מדבר, לפלפל ולחדש, ובראש ההנהגה הרוחנית הזו עומד עזרא היודע לספור את דברי התורה ואת דברי החכמים, ומושווה למשה רבינו, ואכן ישראל נתמכים על ידו כפי שנתמכו על ידי משה.

וכך מסביר הרב בהקדמתו לעין איה²⁶ את עבודתו של עזרא בתורה:
 "אמנם עזרא שכבר ראה ראשית לו, להכין הגנה לתורה גם לימי הגלות הארוכה הבאה... על כן התחיל ביותר להנהיג את דרך הפירוש, "מפורש ושום שכל", לדון בכל דבר ע"פ פרטיו, ולדון הפרטים אלו מאלו מבלי צורך ההעמקה ביסוד כללי טעמי תורה" [הקדמת עין אייה ברכות א', ד"ה ע"כ מימות משה ועד עזרא].
 למדנו אם כן, שעיקר חידושו של עזרא בתורה הוא הפלפל, הוצאת דבר מתוך דבר, והיכולת לחדש בתורה, מכאן תוארו של עזרא כסופר, ומכאן השוואתו והשוואת דורו לדור המדבר ולהנהגת משה.

ג. מנהיגות של אהבה

שני מנהיגים צומחים לישראל בתחילת הבית השני. שני מנהיגים - שתי צורות הנהגה, שתי התייחסויות לבעיות העומדות על הפרק. עזרא הכהן

²⁵ הנצי"ב שם מאריך להסביר את ההשוואה למשה על פי מה שאמרו חז"ל בנדריים [ל"ח]. על הפסוק "ואותי ציווה ה' בעת ההיא חוקים ומשפטים" [דברים ד' י"ד], "לא ניתנה תורה אלא למשה ולזרעו", ומפרשת הגמרא שהכוונה לפלפולה של תורה שניתן רק למשה והוא נהג בה טובת עין ונתנה לישראל. מבאר הנצי"ב שעזרא הוא היה זה שהיה נתון הפלפל לישראל אילמלא משה נתנו, מפני שכוחו של עזרא הוא בפלפולה של תורה, וביציאה לדורות ארוכים של גלות נדרשים ישראל לכוח זה דווקא, עיין שם.

²⁶ מופיע גם במאמרי הראי"ה עמ' 211.

הסופר - הנהגה רוחנית, נחמיה בן חכליה, "הוא התירשתא"²⁷ - בא כוח של מלך פרס - הנהגה מדינית.

מעבר לקשיים העומדים בפני העולים מצד השונאים הבאים מבחוץ, המפריעים את עבודת בניין המקדש, ומעבר לכתבי השטנה, להתנכלויות המדלדלות את כוחם, ולתחבולות המתוחכמות נגד ישראל²⁸, ישנם בעיות פנימיות, רוחניות.

הבולטת שבעיות הרוחניות היא הנישואים לנשים נכריות. ישראל השבים מן הגולה נושאים נשים מהכנעני מהחיתי הפריזי היבוסי העמוני המואבי המצרי והאמורי, ובעיה זו איננה רק עבירה על איסורי תורה: "כי נשאו מבנותיהם להם ולבניהם, והתערבו זרע הקודש בעמי הארצות ויד השרים והסגנים היתה במעל הזה ראשונה" [עזרא ט' ב']

מעבר לאיסור התורה בנשיאת נשים נכריות, יש כאן התדבקות בעבודה זרה, שאותן נשים מביאות לישראל, ואף מעבר לכך יש כאן בעיה קיומית של זרע הקודש ההולך ומתערב באומות העולם. חומרתן של הדברים עולה עוד יותר לנוכח העובדה שהמעל מתחיל בשרים ובחשובים. אנו מוצאים שתי תגובות של מנהיגי הדור באותה שעה לבעיה הרוחנית העומדת על הפרק:

תגובת נחמיה - "גם בימים ההם ראיתי את היהודים השיבו נשים אשדודיות עמניות מואביות. ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם. ואריב איתם ואקללם ואכה מהם אנשים ואמרטם ואשביעם באלוקים אם תתנו בנותיכם לבניהם ואם תשאו מבנותיהם לבניכם ולכם" [נחמיה י"ג כ"ג - כ"ה]

²⁷ נחמיה ח', ט'.

²⁸ לימוד והרחבה סביב הבעיות שקמו על ישראל מבחוץ, והשלכתן לימינו ימצא הקורא בספר שלום לציון להרב אלישע וישליצקי.

תגובתו החריפה של נחמיה הכוללת מכה וקללה ומריטת שער ראשם, היא תגובתו של מלך במסרבים לדברו, זוהי סמכותו והוא יכול לכפות את רצונו על נתיני מלכותו, וכך נוהג נחמיה כפחה מטעם מלכות בבל. עזרא פועל באופן אחר לגמרי. הוא הכהן והסופר, ואין בסמכותו ובאישיותו לפעול כנחמיה.

תגובת עזרא – "וככלות אלה ניגשו אלי השרים לאמור לא נבדלו העם ישראל והכהנים והלויים מעמי הארצות... כי נשאו מבנותיהם להם... וכשמעי את הדבר הזה קרעתי את בגדי ומעילי ואמרטה משער ראשי וזקני ואשבה משומם" [עזרא ט' א-ג]

מה עושה עזרא כששומע את קלקולו של העם, כיצד הוא פועל, כיצד הוא הולך לתקן את הקלקול הנורא של העם? למתבונן החיצוני ייראה כאילו עזרא פסיבי מאד, יושב משומם כאבל, אך לא מוכיח את העם, ולא כועס עליהם, ולא מפריד אותם מנשיהם הנכריות. אולם אנו רואים שדווקא תגובת עזרא פועלת. פעולתה בתחילה על יראי ה' -

"ואלי יאספו כל חרד בדברי אלוהי ישראל על מעל הגולה ואני יושב משומם עד למנחת הערב. ובמנחת הערב קמתי מתעניתי ובקרעי בגדי ומעילי ואכרעה על ברכי ואפרשה כפי אל ה' אלוהי" [שם ד-ה]

ועזרא ממשיך ויושב לבדו בתענית ובכי, ומתפלל. תפילתו המופיעה בפסוקי ספר עזרא [פסוקים ו-ט"ו] מדגישה את טוב ה' כלפינו, את כפיות הטובה שלנו באי שמירת מצוות ה', ואת האפשרות הנתונה בבית שני אם נשמור את מצות ה' ולא נתערב בגויים.

ברם, עזרא לא עושה מעבר לכך, יושב מתפלל, מתענה, קורע את בגדיו. לכאורה רק עניין אישי ופרטי. ותגובת העם למעשה עזרא -

"כהתפלל עזרא וכהתוודותו בוכה ומתנפל לפני בית האלוקים נקבצו אליו מישראל קהל רב מאד אנשים ונשים וילדים כי בכו העם הרבה בכה" [שם י' א']

עזרא לא מכה את העם, לא רב עמם ולא כופה את מצוות ה' עליהם, והעם מרצונו ובבחירתו משתתף עם עזרא בתהליך עמוק של תשובה פנימית, תהליך שכולו בנוי על רצונו הפנימי והכנה של העם, לא ההכרח הוא הגורם אלא ההזדהות העמוקה עם בכיו של עזרא, ותפילתו. העם מתקבץ על כל גווניו, גדוליו וקטניו, ובוכה בכי של התרוממות לתשובה, ואז מגיע הזמן לעשות ולפעול -

"ויען שכניה בן יחיאל מבני עילם ויאמר לעזרא אנחנו מעלנו באלוהינו ונשב נשים נכריות מעמי הארץ ועתה יש מקוה לישראל על זאת. ועתה נכרות ברית לאלוהינו להוציא כל הנשים וכל הנולד מהם בעצת ה' והחרדים במצות אלוהינו וכתורה יעשה. קום כי עליך הדבר ואנחנו עימך תזק ועשה" [שם י' ב' - ה']

פעולת עזרא נוחלת הצלחה, העם מזרז את עזרא לנקוט פעולה, לחדש את הברית, לכופף את נושאי הנכריות ולגרשן יחד עם בניהם.

כוחו של נחמיה הוא כח המלכות והוא אכן פועל לפי מושגים אלה, הוא כופה את העם להיפרד מהאומות. כוחו של עזרא הוא כוחו של הכהן והסופר האוהב את העם, והמאמין בו ובכוחו. הוא מאמין שכשיצטער ויתודה לפני העם, לא יישאר לבדו, הוא בא מכוחו של העם, ומאמין בעם גם כשהעולים עמו מבבל לא היו בהכרח מסלתה ושמנה של ישראל.

עזרא הכהן אמון על ברכת הכהנים - "אשר קדשנו בקדושתו של אהרון וציוונו לברך את עמו ישראל באהבה", ומגדיר הרצי"ה -

"באהבה - האהבה איננה תנאי ודין פרטי של מצווה זו, אלא גדר עצמיותה. שאינה מצות אמירה של פסוקי הברכה האלה, אלא שימת השם והברכה על ידם שהיא אינה אלא באהבה..." [הערת הרצי"ה לעולת ראייה ח"ב עמ' תי"ג הערה ס"ג]²⁹

הכהן מסוגל לברך את ישראל רק מתוך האהבה הפנימית והעמוקה אליהם, הברכה וההשפעה באה מתוך האהבה האמון והחיבור שיש לכהן

²⁹ עוד בעניין ברכת כהנים, ומשמעות נוסח הברכה - בשיחות הרצי"ה לפרשת נשא סדרה ב' תשל"ג ובהערות הרב אבינר שם.

עם כל שכבות הציבור³⁰. עזרא המנהיג את ישראל בתקופה מורכבת זו, נוהג ככהן הגדול האוהב ומתוך כך מתקן ומכפר על ישראל.

דווקא הפעולה הפנימית, הנעשית לכאורה באופן פסיבי ואישי היא היוצרת את השינוי, וכשהגמרא תקבע מי הפריש נשים נכריות יוזכר דווקא עזרא, אע"פ שבודאי גם פעולתו הנמרצת של נחמיה פועלת.

אמר רב נחמן: מסתברא כמאן דאמר מלאכי זה עזרא, דכתיב
בנביאות מלאכי – "בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל ובירושלם
כי חלל יהודה קדש ה' אשר אהב ובעל בת אל נכר" ומאן אפריש
נשים נכריות? עזרא. [מגילה ט"ו ע"א]

הייחודיות במנהיגותו של עזרא, וממילא גם הצלחתה, נובעת מתוך הגישה המיוחדת שלו לישראל, בדור מסובך ומורכב, עזרא מאמין בתכונתו הפנימית³¹ של העם והוא מפריש אותם מעבירה חמורה בדרך של נעימות ואהבה, עם ישראל שב לעצמו ולטהרתו מרצונו הפנימי, ומתרומם למדרגה של טהרה מתוכו.

תפקידה של התוכחה בכלל, איננה לשבור את הרוח ולדכא את הכוחות. מי שאיננו מסוגל לתשובה ולשינוי אין טעם בתוכחתו. דוקא תהליך של התחדשות והתרוממות מהווה תוצאה נכונה של תוכחה, ולכן לא כל אחד רשאי ומסוגל להוכיח³².

על אחת כמה וכמה כשמדובר בתוכחה לכלל, הכלל צריך התייחסות זהירה עוד יותר, כיצד מרוממים את הכלל, כיצד מתקנים את דרכו, ואם

³⁰ כמו כן הכהן הוא זה שמטהר את המצורע, ומשקה את הסוטה מים, והוא המביא כפרה על העם בעבודתו במקדש.

³¹ יעויין ב"מערכי לבי" לרב בר שאול, במאמרו דרכי השפעה מעמי' 99.

³² ערכין י"ז: "אמר רבי אלעזר בן עזריה תמיהני אם יש בדור הזה שיודע להוכיח". ויעויין בספר "מצוה ולב" ח"ב מאמר ח' – תוכחה, לנתיבות ישראל "להלכות אהבת ישראל", ובקנין תורה (באורי הרצי"ה לפרק קנין תורה באבות) עמ' נ' – "אוהב את התוכחות".

את הפרט אין מי שיודע להוכיח, על אחת כמה וכמה כשמדובר בבכללות ישראל.

"הכוחות הכלליים שלנו צריכים אומץ וגבורה, הארה והרחבה, צריכים הם ניחומים והבטחה ודעה ברורה ופנימית, ש"העם היושב בה נשוא עוון". אמנם הפרטים ודאי צריכים הם להדרכת מוסר, ואם הצורך והיכולת מסכימים – גם לגערה ונזיפה, גם לאיזו מרדות והדרכה תקיפה לפעמים, הכל לפי העניין, אבל רוח הכלל צריך הוא התרוממות ותנחומים, סניגוריא ולמוד זכות, כי כדאי הוא וראוי הוא לכך, "עת לחננה כי בא מועד". [מאמרי ראי"ה עמ' 285]

עזרא שמבין את חומרת המצב, מוצא את הדרך להביא את העם לשינוי המיוחל, בדרך שתביא רוממות לתוכחה, ותביא את העם למצב של בריאות פנימית בלא מועקה של תוכחה מייסרת.

אולי בדרך זו תובן גם ההשוואה שראינו לעיל בין משה ועזרא: שניהם מתמודדים עם דורות שדרושים לשינוי עמוק מסדר החיים הקודם, דורו של משה מעבדות לחירות, ודורו של עזרא מגלות לגאולה, ואולי זו כוונת המהר"ל:

"ויש לך להבין מאד עניין הגזרה שווה, דכתיב: ומשה עלה אל האלוקים וכתב הוא עזרא אשר עלה, ופירוש זה כי משה אשר העלה את ישראל ממצרים והעלה אותם אל המדריגה העליונה, ולכך זכה שהוא עלה גם כן ונתעלה למעלה לקבל תורה... וכן עזרא שהעלה את ישראל מבבל עד שהביאם אל הארץ שיקנו מעלתם הראשונה, ראוי הוא גם כן שיעלה אל הש"י לקבל תורה כמו משה... [חידושי אגדות לסנהדרין כ"א:]³³

³³ ועיין תפארת ישראל למהר"ל פרק ס"ד.

עילוי הדור ורוממותו זוהי המשימה המשותפת למשה רבינו ועזרא הסופר- להפך את הדורות הללו, לרומם אותם להיות ראויים לקבלה חדשה של תורה.

בדרך זו ניתן להסביר את דברי המדרש [שיר השירים רבה ח', י"ד]³⁴ אודות מעלתו של הלל הזקן, ובייחוס המופלא שמיחסים לו חז"ל:

"מעשה שנמנו חכמים בעלית בית גדיא ביריחו, יצתה בת קול ואמרה להם: יש ביניכם אדם אחד שהוא ראוי לרוח הקודש, אלא שאין דורו כדי לכך, נתנו עיניהם בהלל הזקן. כשמות היו אומרים עליו: הא עניו הא חסיד תלמידו של עזרא"³⁵

ייחוסו של הלל כתלמידו של עזרא היא בעייתית לכאורה, שהרי הלל לא למד מעזרא³⁶, מהי אם כן משמעות היחס שביניהם?

הרמב"ן³⁷ מזכיר הספד זה שנעשה להלל, ומקדים ואומר: "וחכם או חסיד תולין לו בחכמתו או ביראת חטאו". ואולי מתכוון לרמוז למשמעות החכמה ויראת ה' של הלל:

נראה שההשוואה בין הלל לעזרא, עד כדי כך שהלל נקרא תלמידו של עזרא, נובעת מתכונותיו בעזרא אהבת הבריות, וראיית הטוב, והסבלנות³⁸ המופלגת בלא להוכיח ולא לכעוס, המוכרות לנו בדמותו של הלל. הלל לומד את התכונות האלה מעזרא הסופר.

³⁴ ובגמרא בסוטה מ"ח: וסנהדין י"א.

³⁵ ועיין עוד בויקרא רבה פרשה ב' אות י"א – שם "חבורתו של עזרא ושל הלל" מופיעים כחבורה אחת.

³⁶ בהקדמת הרמב"ם למשנה סדר השושלת של תורה הוא: עזרא ותלמידו שמעון הצדיק ותלמידו אנטיגנוס איש סוכו, ותלמידיו יוסי בן יועזר ויוסי בן יוחנן ותלמידיו יהושוע בן פרחיה וניתאי הארבלי ותלמידיהם שמעון בן שטח ויהודה בן טבאי, ותלמידיהם שמעיה ואבטליון ותלמידיהם הלל ושמאי.

³⁷ תורת האדם, הספד. (הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' פ"ג).

³⁸ כמובא בשבת ל"א. לגבי הסבר תכונותיו המיוחדות של הלל, יעויין בעין איה שם.

היסוד ליחס הזה כלפי הכלל לרומם אותו ולהאמין אפילו בקשים וחצופים שבו, נובע מהאמונה הפנימית באדם מישראל:

"כנסת ישראל בהרגשתה הרוחנית העודפת, היא הראשונה בעולם לתשובה. היא החטיבה העולמית שסגולת התשובה תתגלה בה תחילה. היא נדחפת להיות מותאמת עם האורה האלוקית בעולם, שאין בה חטא ועוון. וכל נסיגה מתכונה זו מצידה הרי היא פוגמת את שלמות אופיה של אומה זו, שסוף סוף כוחה החזק בחיים ינצח את ההפרעה, והבריאות השלמה תבוא אליה וברוב כוח תחל לפעמה, ואור התשובה יופיע בה בראשונה" [אורות התשובה ה' ח']

ואולי על דרך הדרוש נוסיף: הגמרא במסכת סנהדרין [י"א]. מביאה את הסיפור שהבאנו לעיל על הלל, שכאשר מת הלל אמרו לו "הי עניו.. מתלמידיו של עזרא", אולם בתחילת הסוגיא שם ישנה גירסא המופיעה בחלק מהנוסחים: "פעם אחת היו מסובין בעליית בית גוריא ביריחו ונתנה עליהן בת קול מן השמים: יש כאן אחד שראוי שתשרה עליו שכינה כמשה רבינו... נתנו עיניהם בהלל הזקן... תלמידו של עזרא"³⁹.

ראינו לעיל שעזרא היה ראוי שתינתן תורה על ידו אלא שקדמו משה, ושעזרא מושווה למשה, הלל תלמידו של עזרא, מושווה אם כן גם הוא למשה, כך היא תורתו של עזרא.

³⁹ בגמרות שלנו מופיעה נוסחה זו בסוגריים, יש שמחקו אותה – עיין במהר"ץ חיות על סנהדרין שם, ויש שקיבלו אותה - ראה בהרחבה במרגליות היס לסנהדרין שם.

ד. עזרא נוגע בספר התורה

אחת הפעולות הגדולות והחשובות, אך גם המורכבות והקשות שעושה עזרא הוא שינוי הכתב, הכתב שבו נכתבה התורה קודם עזרא שונה, ומכאן ואילך נכתבת התורה בכתב אחר⁴⁰:

"אמר מר זוטרא ואיתימא מר עוקבא: בתחילה ניתנה תורה לישראל בכתב עברי ולשון הקודש, חזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולשון ארמי, ביררו להן ישראל כתב אשורית ולשון הקודש והניחו להדיוטות כתב עברי ולשון ארמי... ואף על פי שלא ניתנה תורה על ידו (=של עזרא) נשתנה על ידו הכתב, שנאמר: "וכתב הנשתווון (כתב שנשנה - רש"י) כתוב ארמית ומתורגם ארמית", וכתוב: "לא כהלין כתבא למיקרא ופשרא להודעא למלכא"⁴¹, וכתוב: "וכתב את משנה התורה הזאת" - כתב הראוי להשתנות"⁴² [סנהדרין כ"א: - כ"ב].

צריך להתבונן בשינוי שעושה עזרא, בעוצמת השינוי, במשמעותו, בחידוש הגדול שבכך, ואולי אף בהשלכות של שינוי זה לתקופות אחרות. עזרא משנה את אותיות ספר התורה, מכתב אחד למשנהו, נוגע בבבת עינינו,

⁴⁰ אין בכוונת המאמר לעסוק בשאלה מהו הכתב שקדם לשינוי ומה הכתב שחידש עזרא, אנו נעסוק רק במשמעות הכללית של השינוי ובטעם לכך שעזרא שינה את הכתב. המעוניין להרחיב בשאלת סוגי הכתב, יעיין היטב בסוגיא שם, בבאור מרגליות הים, ובהרחבה בקונטרס "כתב התורה ואותיותיה" לרב מנחם מנדל כשר זצ"ל (המאמר נמצא ב"תורה שלמה" כרך כ"ט). שם בפרק א' מביא הרב כשר את השיטות השונות בכתב ששונה, ובפרק י"ג משרטט את הכתבים השונים.

⁴¹ תרגום: ואין יכולים לקרוא הכתב ופתרונו להודיע למלך [עפ"י דעת מקרא]. הפסוק בדניאל ה' ח' עוסק בכתובת שראה בלשצר על הקיר, שאותה כתב המלאך ולא יכלו לקרוא מפני שהשתנה הכתב.

⁴² עיין בשיטות הנוספות בגמרא שם. אנו נתייחס לשיטה רווחת זו המובאת בגוף המאמר שהכתב שונה ע"י עזרא הירושלמי מגילה פ"א ה"ט הביא אף הוא את שתי השיטות. ועיין בהערה הבאה.

מעיו לשנות משהו בגופה של תורה. אמנם כבר דניאל הראה שהכתב חייב להשתנות, ויש לכך רמז בתורה כפי שראינו בגמרא, אך עדיין נוקק עזרא לגבורה גדולה ולמדרגה מיוחדת, כדי להוציא אל הפועל את השינוי הזה.⁴³

מה גרם לעזרא לפעול כך, מהו ההכרח הגדול שבגינו הוצרך לשינוי הזה? כותב הר"ן בחידושו לסנהדרין [כ"א: ד"ה חזרה] -

"ובאמת, כי כשגלו ישראל לבבל כבר הלכו להם עשרת השבטים בחלת וחבור ונשארו מתי מעט ושינו את לשונם ואת כתבם, ונשתכחה התורה מהם, הלא תראה בימי עזרא שנשתכחה מהם התורה ואפילו המצוות המפורסמות כסוכה... ואז עזרא האיר עיניהם בדיני התורה ומצוותיה והוא החזיר להם את כתבם שנשתכחה מהם..."

ולכאורה אם כן לכתחילה לו לא היינו גולים מארצנו לא היינו זקוקים לשינוי הזה, אולם עכירות הגלות, והקירבה היתירה לאומות העולם הולידו את הצורך לשנות את כתב התורה.⁴⁴

⁴³ שאלה נוספת עולה בדברי הראשונים: כיצד מחדש הנביא דבר שכזה הרי אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה? ועוד האין זה מעורר שאלה לגבי קביעות התורה ונצחיותה חלילה? עיין בספר העיקרים מאמר שלישי פי"ד - ט"ז ובעיקר בפרק ט"ז ובמהרש"א לסנהדרין כ"א. בסוגיא הנ"ל. בדברי הראשונים נזכר הדיון בחידושו של עזרא בעיקר סביב דברי הגמרא [מגילה ג']. "מ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדין". נס זה ניתן להתפרש רק אם הכתב בלוחות הוא הכתב שלנו, שרק את בו האותיות מ' וס' צריכות לנס כדי לעמוד. ויעויין בתוס' [שם ב': ד"ה ועוד] ובעיקר בחידושי הריטב"א [שם ד"ה ותסברא] המסכם שם - "ולפי זה אין במה ששינה עזרא את הכתב לכתוב ספרי תורה בכתב הקודש, שום חידוש על התורה...". ויעויין בשו"ת הרדב"ז [חלק ג' סימן תמ"ב] שגם הוא נוקט כשיטה זו, במהר"ל תפארת ישראל פרק ס"ד, ובהגהות המהרי"ץ חיות לסנהדרין [כ"א. ד"ה שם] בתחילה ובמקורות שמביא שם, ובפירושו הכותב בעין יעקב למגילה ב': ד"ה עם היות.

⁴⁴ יש לציין שלשיטת הנזכרות בהערה הקודמת שהכתב לא השתנה, עזרא רק החזיר את הכתב הקדום למקומו, וזהו תהליך של לכתחילה.

לשיטה הזו, יש אם כן חידוש גדול בפעולת עזרא, אע"פ שאין סיבה מצד התורה לשינוי הכתב, אבל מצד הצורך של העם שאיננו בקי בכתב הזה יש צורך בשינוי, הולך עזרא ופועל לפי הצורך הלאומי.

"אנו צריכים לתרגם ע"פ הסגנון הזמני את כל האוצר הקדוש שלנו, אוצר הדעות והרגשות של כל התורה כמעט לקרבם לבני דורנו, דוגמתו של עזרא, שנשתנה הכתב על ידו, שאחד הטעמים לשינוי הוא גם לקרב ע"י זה את דורו להבנת התורה ולימודה. כמוכן דבר זה רק משל הוא, ואנו עסוקים בזה בעיקר בענייני תורה שבעל פה וחלק האגדה ביחוד, ע"פ כל ספרי הקודש עד ימינו"
[אגרות ראייה חלק ב' אגרת תקצ"ד]

עזרא, מנהיגו הרוחני הגדול של ישראל בתחילת הבית השני, הכהן האוהב את ישראל ומוכיחם באהבה, רבו של הלל מתלמידיו של אהרון אוהב שלום ומקרבו בדרך קירוב אל התורה, כשהוא רואה את הריחוק הגדול של ישראל מתורה בדורו, ואחד הגורמים לכך הוא שאינם מבינים כבר את הכתוב בתורת משה, שהם כותבים וקוראים אשורית, פועל מתוך עוצמת תורתו, ומדרגת קדושתו, חיבורו אל הציבור, ויחסו אל כללות ישראל⁴⁵, ניגש לפעולה גדולה שיש בה גם קושי רב, ומשנה את הכתב. החידוש הזה יכול להתקיים רק מתוך עוצמה גדולה של מי שהיתה ראויה תורה להינתן על ידו, לא כל נביא רשאי לחדש כך, רק עזרא משנה את הכתב.

בשינוי זה ישנה הוראת דרך חשובה, התורה המופיעה בישראל, מתוך מציאותם של ישראל, מתוך מה שאנו אומרים: "ושמך הגדול והקדוש עלינו קראת", וממילא כשישראל גולים אין לך ביטול תורה גדול מזה,

⁴⁵ בשיתות הרצי"ה לעשרה בטבת מתייחס הרצי"ה לעזרא כ"רבנו, רבן של כל ישראל", ויום עשרה בטבת כ"יום שמת בו רבו", "רבנו עזרא הסופר, המבין בתורת אלוקים, עזרא ובית דינו תקנו סדר תפילה. אחרי גלות בבל בהחזרת התורה ושיבת ציון עזרא היה ה"רבי" שלנו.

התורה תופיע בהם לפי מדרגתם ומצבם, ואם יש צורך בכך ישתנה הכתב ויישארו ישראל מחוברים עם התורה.

"וכבר היה בימי עזרא, שכמה גדולים וטובים לא רצו ליסד את הישוב בא"י, ונשארו בבבל, ועזרא לקח עמו את הפסולים, שהיו מעשיהם כעורים, והיה העולם ראוי להיות נהפך לתל מלח מפניהם, והיו מחללים את השבת גם בא"י, ומ"מ גרם הדבר שע"י צמיחת ישועה זו נבנה הבית השני, שזכינו על ידו לפרסום תורה שבעל פה והרחבת גזירות חכמים, והתפשטות תורה בישראל כדאיתא בספר היכלות שעיקר הדרה של תורה היה ע"י הבית השני" [אגרות ראייה חלק א' אגרת שי"א]

רק מנהיג שמוכן ללכת עם העם לפי מצבו ומדרגתו, ומוכן לרומם את ישראל מתוך מציאותם ומתוך ערך פנימיותם, למרות שהם מחללי שבתות ובעלי ייחוס מפוקפק בחלקם, יכול לתת להם תורה, ולרומם אותם לעליה - הוא עזרא שעלה מבבל המושווה למשה שעלה להר סיני. אולי על פי זה ניתן גם לדייק בלשון הגמרא בסנהדרין [שם], שכאשר היא מספרת על שינוי הכתב היא משתמשת בביטויים הקשורים לבחירת הכלל: "בתחילה ניתנה תורה לישראל בכתב עברי...חזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית", לא עזרא שינה או עזרא נתן, ניתנה לישראל בימי משה או עזרא.

וכך גם בהמשך הגמרא: "ואף על פי שלא ניתנה תורה על ידו נשתנה תורה על ידו" כביכול עזרא הוא הכלי שדרכו ישתנה הכתב, כך הדברים פועלים אצל עזרא הסופר.

ה. תקנות עזרא - האם ולשם מה נדרשו?

תקנות רבות מתקן עזרא⁴⁶, ורובן נשארות חקוקות בלב האומה לנצח. יש להתבונן בצורך ובמשמעות של התקנות הללו, ומדוע נתקנו דוקא ע"י עזרא.

הגמרא [בבא קמא פ"ב.]⁴⁷, מונה עשר תקנות שתיקן עזרא. לכאורה התקנות עוסקות בעניינים שונים שאין ביניהם יחס, ומופיעים גם להלכה במקומות שונים בחלקי הרמב"ם ושולחן ערוך.

“עשרה תקנות תיקן עזרא:

שקורין במנחה בשבת - משום יושבי קרנות - יושבי חנויות כל ימות החול עוסקין בסחורה ואין קורין בשני וחמישי תקון בגינייהו קריאה יתירה.

וקורין בשני ובחמישי - העמיד את קריאת התורה בשני וחמישי שיקראו שלושה אנשים בעשרה פסוקים.

ודנין בשני ובחמישי - ישיבת בתי דינין באופן קבוע⁴⁸ בימים שבהם מתקבצים לשמוע את קריאת התורה.

ומכבסים בחמישי בשבת - משום כבוד שבת⁴⁹.

⁴⁶ המעוניין להרחיב בגדרי חובת התקנות של עזרא ושל מלכים ונביאים וחכמי הגמרא וכו' יעויין בספר "התקנות בישראל" לרב ישראל שציפנסקי (הוצאת מוסד הרב קוק), כרך א'.

⁴⁷ גם בירושלמי [מגילה פ"ד ה"א] מוזכרות עשר תקנות עזרא, אולם הירושלמי מאחד את קריאת התורה בשבת במנחה ובשני וחמישי כתקנה אחת והוסיפו שם: "שיהו הנשים מדברות זו עם זו בבית הכיסא, משום חשש יחוד" (התקנה הזו מובאת בבבלי סנהדרין י"ט. בשם רבי יוסי בציפורי).

⁴⁸ וכך מתרצים הראשונים את הקושי מהגמרא בכתובות ג' ע"א ששם משמע שקודם תקנת עזרא היו יושבים בכל יום, ועזרא תיקן שישבו בשני וחמישי, האם עזרא בא למעט את ישיבת בית הדין? והראשונים שם מיישבים שקודם תקנת עזרא היו יושבים אם היה להם מי שבא לדון ועזרא תיקן שישבו ויעסקו בקביעות רק בזה בימי שני וחמישי. יעויין בשטמ"ק שם בכתובות ג' ע"א, ועוד ראשונים שם.

ואוכלין שום בערב שבת - משום מצוות עונה.
 ושתהא אשה משכמת ואופה - ביום שהיא צריכה לאפות שתשכים
 ותאפה, כדי שתהא פת מצויה לעניים.
 ושתהא אשה חוגרת בסינר - כעין מכנסים קטנים משום צניעות.
 ושתהא אשה חופפת וטובלת - כדי לבוא להרחקה מחציצה בענייני
 טבילה, תיקן עזרא שתחפוץ במסרק⁵⁰.
 ושיהו רוכלין מחזירין בעיירות - כדי שיהיו תכשיטי נשים מצויים
 להן, ולא יתגנו על בעליהן. ולא יכולים בני העיירות לעכב אותם
 מלמכור את מרכולתם.
 ותיקן טבילה לבעלי קריין - תיקן עזרא שלא ישנה אדם תורה עד
 שיטבול, (והגמרא בברכות [כ"ב]. מבארת שהטעם הוא שלא יהו
 תלמידי חכמים מצויין אצל נשותיהן כתרנגולים)⁵¹

תקנות אלה המופיעות בגמרא אינן תקנותיו היחידות של עזרא הסופר,
 והרש"ש [בב"ק שם ד"ה עשרה] מקשה על הגמרא מדוע לא חישה גם
 תקנות נוספות, ואלו הן:

"התקינו שיהו אומרים מן העולם ועד העולם" – חותמי הברכות
 במקדש היו מסיימים בכל ברכה בתפילה "ברוך ה' אלוהי ישראל
 עד העולם", ומשקלקלו הצדוקים וכפרו בעולם הבא, "התקינו
 עזרא וסיעתו שיהו אומרים מן העולם ועד העולם לומר ששני

⁴⁹ ונזכר בהלכה באו"ח סימן רמ"ב, א': "ומתקנת עזרא שיהיו מכבסים בגדים בה'
 בשבת מפני כבוד השבת, ומוסיף המשנה ברורה: "ולפ"י צריך לזהר שלא לילך בחלוק
 אחד כמה שבתות כדי שלא לעבור על תקנת עזרא"

⁵⁰ כך בפשטות מסביר רש"י, ויש בכך מחלוקת ראשונים, מה תיקן עזרא ומה היה קודם
 לתקנתו ואחן כאן המקום להאריך.

⁵¹ תקנה זו של עזרא ביטולה ב"ד של בני בתירא יעויין ברכות כ"ב ע"א ובהמשך בס"ד
 יתבאר.

עולמות יש... [ברכות נ"ד. במשנה, ורש"י שם]. "והתקינו שיהא אדם שואל שלום את חברו בשם - [המשך המשנה שם]"
 הרש"ש מביא את התקנה הזו בתור עזרא, שתקן כי אין בכך חילול שם ה' בזה שמשמש בשם על מנת לשאול בשלום חברו.

"עזרא תיקן להם לישראל שיהו קורין קללות שבתורת כהנים קודם עצרת ושבמשנה תורה קודם ר"ה" [מגילה ל"א]:
 תקנה זו ג"כ מובאת ברש"ש, והוא ומתרץ שלא הובאה בבא קמא מפני שזו דעת יחיד⁵².

כשנסה להתבונן בגופם של התקנות הללו נראה, לכאורה, שרובם אינם מסוג תקנות חכמים הבאות לעשות "סייג לתורה", כדי שלא יבוא לידי איסור חמור יותר, ואינם בעלות אופי של דאגה לקיום מצוות מסוימות. עוד אנחנו רואים כי אין התקנות הללו קשורות לנושא אחד (כפי שמצאנו בתנאים שהתנה יהושוע – ב"ק שם). מהו אם כן אופיים של תקנות אלה, ולשם מה נדרש להם עזרא? האם התקנה שתהא אישה משכמת ואופה, או שיהא אדם שואל שלום חברו בשם דומה לתקנות חכמים המוכרות לנו ברש"ש?

עשר "התקנות הטובות"⁵³ שתיקן עזרא לישראל, לא באו כדי לשמור את התורה אלא כדי לשמור את ישראל ולרומם אותם אל התורה ומעלותיה, והן מתחלקות לשני חלקים:

האחד הוא רוממות ישראל על כל שדרותיהם וכל המורכבויות שבהם אל התורה ומצוותיה.

התקנה של קריאת התורה כבר הותקנה על ידי משה רבינו, אך מה יעשו העובדים שלא יהיו כל השבוע בבית הכנסת? מה יעשו יושבי קרנות? מי

⁵² ישנם תקנות נוספות המופיעות בספר התקנות בישראל, פרק רביעי, בשם האחרונים, יעוין שם.

⁵³ כלשון שו"ת בנימין זאב סימן רמ"ה.

ידאג לכך שגם הם יהיו קשורים אל הקודש? תקנת עזרא לא באה לחדש קריאה בתורה אלא לקבע אותה בקרב העם, ודווקא בקרב הרחוקים מקביעות בתורה.

גם ישיבת בתי הדינים איננה תקנת עזרא, אבל קביעות בתי הדין והיותם מחוייבים לציבור, והתאמתם לימים שבהם הציבור יכול, זוהי תקנת עזרא. עד לתקנתו בית הדין היה יושב כשהיו באים לדון, אך הדיינים לא היו מחוייבים לשבת ולדון לפי צורך הציבור או לפי הימים הנוחים לו. בתקנתו, עזרא מקשר ומחבר עזרא את בית הדין אל הציבור ובוה מקבע את רוממות חיי ישראל לפי ערכה של תורה ומצוותיה.

בתוך תקנות אלה, לרוממותן של ישראל, אנו מוצאים את התקנות המחברות את האומה בתוכה, הדאגה לעניי ישראל, שפת לחם תהיה מוכנת להם, ובתוך סבך החיים העלול להיות שגרתי וקשה, מתקן עזרא שיהיו להן תכשיטים שלא יתגנו על בעליהן. וזהו חלק אחד עם הופעת התורה בישראל:

"אמנם בכל האומות, התקשרותם זה לזה הוא נימוסי וענין לאומי הבא מצד התולדה והדירה בארץ אחת והשתוות בדיעות.
לא כן חלק יעקב, כי התקשרות הלאומי הוא גדול כל כך, כי התורה נתונה להאומה וכפי הסכמת חכמיה וגדוליה כן נמשכים דרכי האלוקים והשגחתו" [משך חכמה לויקרא כ"ג כ"א]

תקנות עזרא הנוגעות לשלום הציבור ואחדותו הן חלק מתורת עזרא, המרוממת את ישראל להשראת שכינה בתוכם, לא מתוך דאגה לתורה בלבד אלא מתוך דאגה לישראל חייו וערכו, ולהופעת קרנו השלימה, וממילא באה התקנה של שאלת שלום חבירו בשם שהיא התרוממות קריאת השלום שבין אדם לחבירו⁵⁴.

⁵⁴ "שיהיה כח שם שמים מעורב עם השלום והסידור של תיקון האנושי הטוב והמתוקן",
[עין אי"ה לברכות ס"ג פיסקה רע"א, ועיין בכל הסוגיא שם].

וכך כותב רבנו בחיי לגבי תקנות עזרא הקשורות לקריאת התורה:
 "מתקנת עזרא הסופר הכהן הנביא שראה ברוח הקודש שתהיה
 תקנתו בקריאת ספר תורה בציבור תקנה קיימת בכל דור ודור, לא
 תיבטל בזמן מן הזמנים" [בפירושו לדברים ל"ב מ"א]

תקנתו של עזרא שהיא תקנתו של הציבור, ותיקונו ועילויו של הציבור
 הקדוש הישראלי, הנובעת מהיותו של עזרא כהן ונביא, הדואג ואוהב את
 ישראל, וכל תקנתו היא תקנת האומה ועילויה, הרצון בטובתה והחפץ
 ברוממותה, היא מתקיימת באומה לאורך דורותיה, כתקנתו של מי שנותן
 את התורה בתוך ישראל.

כך יש להבין את אופיה התורני של תורת עזרא, אשר לעיל ראינו שהמונח
 "סופר" המגדיר אותה מדבר על העמקתה של תורה פלפולה והחידוש בה,
 שהרי זהו אופיה של תורה שבעל פה:

"בתורה שבעל פה אנו יורדים כבר אל החיים... אנו חשים שרוח
 האומה הקשורה כשלהבת בגחלת באור תורת אמת, היא גרמה
 באופיה המיוחד, שתורה שבעל פה נוצרה בצורתה המיוחדת"
 [אורות התורה א' א']⁵⁵

אם כן תורת עזרא המביאה לידי ביטוי את תורת נשמת האומה, הנובעת
 מהכהן האוהב ומקושר עם העם, היא גם היסוד לתקנותיו המיוחדות של
 עזרא.

⁵⁵ עויין גם אורות, אורות ישראל ג', י"י; ועולת ראיה ב' עמ' מ"ג ד"ה כי הוא יום
 תחילה למקראי קודש.

ו. טהרת האומה ותקנתה

חלק נוסף הבולט מאד בתקנות עזרא הוא החלק הנוגע לטהרה המשפחתית והציבורית של ישראל. כבר ראינו לעיל שעזרא טורח רבות בטהרת ישראל מנשים נכריות, גרוש הנשים הללו ובניהן מתוך האומה. אך מעבר לכך תקנות עזרא נוגעות לטהרה הפנימית, וחלקם לא נקבעו כהלכה בישראל.

תקנות עזרא שתהא אישה חופפת וטובלת, ושתהא אישה חוגרת בסינר שומרות על שלמות טהרתן של ישראל, וטהרתה של המשפחה הישראלית, ומצטרפת עמם התקנה שיהיו אוכלים שום בערב שבת שכולם נוגעות בערכי טוהר המשפחה. מהי משמעות תקנות אלה, מה ראה עזרא צורך לתקן, ומה היחס בין תקנות אלה לקבוצת התקנות הקודמת?

התקנות המיוחדות שתיקן עזרא בענייני טהרת ישראל קשורות לתקנת טבילת בעלי קרי. הגמרא בבבא קמא [שם] מבארת שעזרא עוד החמיר על בעלי קרי יותר משאר טומאות, ואסר עליהן את קריאת שמע ותפילה, אע"פ ששאר טמאים (כגון הנוגע בשרץ או במת) מותרים בקריאת שמע, אבל תקנה זו לא פשטה בישראל:

"כל הטמאין חייבין בקריאת שמע ומברכין לפנייה ולאחריה והן בטומאתן אף על פי שאפשר להן לעלות מטומאתן בו ביום כגון הנוגעין בשרץ או בנדה וזבה ומשכבה וכיוצא בהן. ועזרא ובית דינו תקנו שלא יקרא בדברי תורה בעל קרי לבדו והוציאוהו מכלל שאר הטמאין עד שיטבול. ולא פשטה תקנה זו בכל ישראל, ולא היה כח ברוב הציבור לעמוד בה, לפיכך בטלה וכבר נהגו כל ישראל לקרות בתורה ולקרות קריאת שמע והן בעלי קריין לפי שאין דברי תורה מקבלין טומאה אלא עומדין בטהרתן לעולם שנאמר "הלא כה

דברי כאש נאם ה' מה אש אינה מקבלת טומאה אף דברי תורה
אינם מקבלין טומאה" [רמב"ם הלכות קריאת שמע פ"ד ה"ח]⁵⁶

ואמנם המנהג בישראל הוא שבטלה תקנת עזרא⁵⁷. ויש להתבונן - מה
היתה כוונת עזרא בתקנתו, מדוע בטלה התקנה, וכיצד ניתן לבטל תקנה
שתיקן עזרא הסופר?

בדבריו הרמב"ם מסביר ש"לא פשטה תקנה זו בישראל ולא היה כח ברוב
הציבור לעמוד בה ולפיכך בטלה". כעין מה שנאמר "פוק חזי מה עמא
דבר", ישראל אם אינן נביאים בני נביאים הם. יש שהבינו כי כך התנה
עזרא לגבי תקנה זו שכל מי שרוצה לבטל יוכל לבטלה⁵⁸, מכל מקום עלינו
ללמוד את משמעות התהליך שבו עזרא מתקן ובישראל התקנה בטלה.
"לכתחילה בימי עזרא היתה המגמה לקשר את ישראל אל הקודש
והמקדש, גם בצד התחתיתי שהוא אחד מדרכי החינוך הכלליים
של האומה והובלטה הטהרה" [אורות, אורות התחיה ל"ה]

עזרא הסופר המרומם את ישראל, חפץ לתקן אותם ולהעלותם בכל
צדדיהם ובחינותיהם, לא רק את הדעת הישראלית, ולא רק את קדושת

⁵⁶ ועיין בדבריו גם לגבי תפילה, בהלכות תפילה פ"ד הלכות ד' - ו'.

⁵⁷ מקור הדברים בסוגיא בברכות כ"ב, ונחלקו בעניין זה ראשונים ואחרונים האם
התקנה בטלה לגבי כל הדברים או שלגבי תפילה איננה בטלה וכו'. יעויין בר"י על
מסכת ברכות [פ"ג, י"ג: בדפי הר"י], המביא שיטות בשם הגאונים, שלגבי תפילה לא
בטלה תקנת עזרא. אולם אע"פ שבטלה ברוב הציבור ביחידים לא בטלה: ראה בדברי
רבנו יונה בברכות [על הר"י שם ד"ה כי אתא זעירין] שמביא בסוף דבריו לגבי דברי
הרמב"ם שפסק שתקנת עזרא בטלה לגמרי - "ובכל ראשי ישיבות שבבבל תמהו עליו
למה היה מיקל כל כך בעניין טבילות בעל קרי והוא ז"ל השיב להם שמימי לא ביטל
אותה אפילו שעה אחת אלא שלא היה יכול לכתוב בחיבורו כי אם היוצא מן הדין עפ"י
ההלכה", ויעיין בהרחבה ובהדגשה בעניין זה בשו"ת מן השמים לרבינו יעקב ממרויש
סימן ה' ובהערות הרב ראובן מרגליות (הוצאת מוסד הרב קוק) בהרחבת המקורות.

⁵⁸ יעויין בתוסי' ב"ק פ"ב: ד"ה אתא איהו, בשני תירוציו.

בתי הכנסיות שלהם, אלא לרומם את הגוף הישראלי על כל מרכיביו, עזרא הכהן החפץ בטהרתם של ישראל לחבר אותם אל המקדש שבו קרב הבשר והדם, הוא המתקן להם תקנות של טהרה כדי לרומם את הגוף והבשר הישראלי המקודש, לכן הובלטה הטהרה, ומכאן התקנה להנהיג טבילה לתוספת כוח הקדושה שבעם.

ומדוע בטלה תקנת עזרא?

"הגלות דלדלה את הכוחות הרגשיים והציוריים, יחד עם גבורת החיים והמנוחה האסטטית ונשארה השפעת השכל, בדליגתה הרוחנית, מצורפת אל המעשה. מקום השלבים הרוחניים הממוצעים: הרגש והנטיה הבשרית נשאר פנוי, "אין לנו שיוור רק התורה הזאת". יצאה הדיקנות של הטהרה מכלל החובה ונשארה קשורה בצפיה אידאלית, במושג של קדושה וחסידות ליחידים..."

[המשך דברי הרב שם]

רוממות העם תלויה היא במצבו ובהתאמתו לרוממות זו, כשהעם בגלותו, כשמציאות החיים היא מציאות של הישרדות רוחנית בלבד, ואין לאומה מקום לפתח בו את עולם החול שבה, להעלותו ולרוממו, עוסקים בישראל בקדושת הדעת בלבד, ואין יכולת לעמוד במדרגה שבה מעמיד עזרא את ישראל. אפילו עזרא הכהן והסופר הרוצה בתורתו ובתקנותיו להעלות את ישראל למדרגתו הפנימית והנכונה לו, לא יכול לתקן ולהעמיד לנצח את תקנותיו אלא לפי התאמת תקנות אלו עם מציאותה של האומה, ולכן כשאין האומה עומדת בכך בטילה תקנתו:

"שמה שאמרו בטלוח אינו שב"ד עמדו בטלוח, שא"כ הוה ליה לפרש מי הוא המבטל... ואין עיקר לתקנה זו אלא ביטלוח פירש לא כפו את העם ללכת בה ונתבטלה מעצמה" [כסף משנה על הרמב"ם, הלכות קריאת שמע ד' ח']

אין מי שראוי לבטל את תקנת עזרא, אבל כיון התקנה עצמה שהיא צורך האומה, האומה במהלכיה מבטלת את תקנת עזרא עד שתהיה ראויה לה, ואולי זוהי משמעות דעת התנ"י שהובאה לעיל שכך התנה עזרא שיוכלו לבטל את תקנתו זאת, מפני שצריכה רוממות זו להתאים למציאותה של האומה⁵⁹.

סיכום

תקופת עזרא הסופר, איננה תקופת זוהר לישראל, התחדשות הבית השני איננה כבניית הבית הראשון, ורוב העם נשאר בגלות. אך מנהיגותו הרוחנית של עזרא, תורתו ותקנותיו הטובות לישראל, שכולן מגמה אחת להן - רוממות האומה אפילו במצביה היותר סבוכים, היא תורה גדולה, ונתינתה ונותנה כמשה רבינו בדור דעה. זה יתבטא בדרך פעולת עזרא ובאמון שנותן בעם לסילוק הנשים הנכריות, זה יתבטא בפלפולה של תורה הנובע מקדושת האומה, זה יתבטא בשינוי הכתב, ובתקנות השומרות על האומה בטהרתה, ומכאן לימוד גדול לתלמידי חכמים שבכל הדורות:

"וכן יהיה בעה"י בימינו, ע"י מה שנחזק את הישוב ההולך ואור בע"ה. ויתרבו אחינו העולים לישב את אה"ק, יצמח אור גאולה וישועה. וסוף כל המורדים והפושעים לשוב בתשובה שלמה מתוך

⁵⁹ בדרך זו ניתן להבין את הפסוק המוקשה בנחמיה ח' י"ז: "ויעשו כל הקהל השבים מן השבי סוכות וישבו בסוכות כי לא עשו מימי ישוע בן נון כן בני ישראל עד היום ההוא..." וכבר מקשה הגמרא בערכין [ל"ב:]- "אפשר בא דויד ולא עשו סוכות עד שבא עזרא? אלא מקיש ביאתם בימי עזרא לביאתם בימי יהושע..." עיין שם. ובמה מתייחד חג הסוכות שדוקא בו עזרא בא להיות מושה ליהושוע בן נון? אולי ע"פ מה שאמרנו מבואר שעזרא הרוצה לתקן את קדושת הגוף הישראלי ולא רק את רוחו מתאים דוקא למצוות הסוכה המכניסה אותנו תחת צילא דמהימנותא לא רק את רוחנו אלא גם אכילה ושתייה ושינה בסוכת הכבוד, ויש לעיין.

אהבה ושמחה, ע"י אור שפע קדושת אה"ק שתשפיע עליהם, ע"י סיוען של תלמידי חכמים, עובדי ה' ואוהבי ישראל באמת, שיתהלכו עמהם בנחת ואהבה, ויראו לכל העולם שהם דואגים עבורם ונכנסים בגורלם ומצבם, ועי"ז יתעורר הניצוץ הנרדם של קדושת ישראל הכמוס בעומק אפילו בליבם של המוקצים והריקנים, ויהיו כולם יחד כלי מחזיק ברכה להיות לעם ה' על אדמת קודשו"

[אגרות הראי"ה חלק א' עמ' שמ"ח]